

PEDAGOGIK MAHORAT

8

2024

	<i>Nishonovich</i>	rivojlantirish metodlari	
JISMONIY MADANIYAT VA SPORT			
46.	<i>ABDULAXATOV Akramjon Ro‘zmatovich</i>	Oliy ta’lim tizimida kurashning milliy va umuminsoniy qadriyat ekanligini o‘rgatish zamon talabi	228
47.	<i>YO‘LDASHEV Alisher Axrorovich</i>	Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalanishning didaktik tizimi	233
48.	<i>БЕРДИЕВ Фарход Ochilovich</i>	15-17 ёшли эркин курашчиларнинг техник тайёргарлик кўрсаткичларини ошириш	237
49.	<i>ЭРГАШЕВА Гулчехра Қўлдошевна</i>	Навой вилоятида болалар ва ўсмирлар спортининг ривожланиши	241
SAN’AT			
50.	<i>JURAYEV Bobomurod Tojdiyevich</i>	Somoniylar davrida musiqa san’atining taraqqiyoti	247
51.	<i>SAIDOVA Dilorom Erkinovna</i>	XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro adabiy muhitida shashmaqom va folklor taronalarning o‘rni	255
IQTISODIY TA’LIM VA TARBIYA			
52.	<i>САЙФУЛЛАЕВА Нигора Закиралиевна</i>	Предпосылки формирования и развития экономического мышления в историческом аспекте: генезис и современные тенденции	262
TA’LIM MENEJMENTI			
53.	<i>АМОНОВА Азиза Сайдуллоевна</i>	Ўзбекистоннинг халқаро баҳолаш дастурларидаги ўрни	268
ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR			
54.	<i>QURBONOVA Shalola Ilhomiddinovna</i>	Zamonaviy ta’limda mnemotexnikadan o‘qitish vositasi sifatida foydalanish masalalari	273
55.	<i>БОЗОРОВА Нигора Жуманазаровна</i>	Технология проблемного обучения	278
RAQAMLASHTIRILGAN TA’LIM			
56.	<i>ASADOVA Yulduz Ismatovna</i>	Theoretical foundations of the use of electronic platforms in the organization of independent education of students in higher educational institutions	284
57.	<i>FAYZIYEVA Mafsunah Orziyevna</i>	Zamonaviy ta’limda multimedialardan foydalanishning dolzarbligi va pedagogik ahamiyati	293
58.	<i>NABIYEV Dilshod Paxlavonovich</i>	Umumta’lim maktablarida axborot va mediasavodxonlikni rivojlantirishga oid mulohazalar	298
59.	<i>SAIDOVA Shahrizoda Adham qizi</i>	Raqamli ta’lim texnologiyalar, pedagogika fani rivojining hozirgi bosqichidagi roli	304
60.	<i>САБРИЕВ Алишер Аслиддинович</i>	Аудиовизуал воситаларнинг вужудга келиш тарихи ва таълим тизимида татбиқ қилиниши	311
MA’NAVIYAT VA TARBIYA			
61.	<i>ISHANOVA Muxayyoxon Muxtarovna</i>	Talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda Sharq allomalari merosidan foydalanish	315
62.	<i>RUZIKULOVA Nigora Kudratovna</i>	Xalq og‘zaki ijodi janrlarini boshlang‘ich sinflarda o‘rganish	320
63.	<i>ABDULLAYEVA Arofatxon Abduvaxobovna</i>	O‘quvchilar milliy tarbiyasiga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish	324
64.	<i>HASANOVA Bo‘rigul Hasan qizi</i>	O‘quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida estetik tarbiyalashning pedagogik asoslari	328
65.	<i>AHMADOVA Zebiniso Shavkatovna, ABDIYEVA Mohigul Omondilloevna</i>	Pedagogik tarbiyaning ijtimoiy-tarixiy rivojlanish xususiyatlari	332

SAN’AT

UO‘K 37.013

SOMONIYLAR DAVRIDA MUSIQA SAN’ATINING TARAQQIYOTI

Jurayev Bobomurod Tojiyevich,
Buxoro davlat universiteti dotsenti
b.t.juraev@buxdu.uz

Maqolada IX-X asrlarda Somoniylar davrida musiqa ilmining shakllanishi va taraqqiyotiga hissa qo‘shgan Abu Abdulloh Rudakiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy kabi mutafakkirlarning qarashlari tahlil etilgan. Mazkur davrda Somoniy podshohlari tomonidan adabiyot va san’atga e’tibor qaratishlari, mutafakkirlarning ijodida musiqa ilmi va musiqiy tushunchalarning ifodalanishi, musiqiy asboblari (barbat, ud, shohrud, nay, surnay, chang va h.k.) tuzilishi va ularning ijrosi, zamonaviy musiqa ta’limotida Abu Abdulloh Rudakiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy kabi mutafakkirlarning musiqiy qarashlaridan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, Somoniylar davri, barbat, chang, ud, qo‘shiq, Abu Abdulloh Rudakiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПЕРИОД САМАНИДОВ

В статье анализируются взгляды таких мыслителей, как Абу Абдулла Рудаки, Абу Али ибн Сина, Абу Наср Фараби, которые внесли свой вклад в становление и развитие музыкальной науки в IX-X веках, в период Саманидов. В этот период наблюдается внимание саманидских царей к литературе и искусству, выражение музыкальной науки и музыкальных концепций в трудах мыслителей, конструкция музыкальных инструментов (барбат, уд, шахруд, флейта, труба, чанг и др.) и их исполнение, развитие современной музыки. В музыкальном учении раскрылись возможности использования музыкальных взглядов таких мыслителей, как Абу Абдулла Рудаки, Абу Али ибн Сина, Абу Наср Фараби.

Ключевые слова: музыка, эпоха Саманидов, барбат, пыль, уд, песня, Абу Абдулла Рудаки, Абу Али ибн Сина, Абу Наср Фараби.

DEVELOPMENT OF MUSICAL ART DURING THE SAMANID PERIOD

The article analyzes the views of thinkers such as Abu Abdullah Rudaki, Abu Ali ibn Sina, Abu Nasr Farabi, who contributed to the formation and progress of music science under the Somonians in the 9th-10th centuries. In this period, the Somonian Kings focused on literature and art, the science of music and the expression of musical concepts in the work of thinkers, musical instruments (barbat, ud, shohrud, nay, surnay, chang, etc.k.) structure and their execution, the possibilities of using the musical views of thinkers such as Abu Abdullah Rudaki, Abu Ali ibn Sina, Abu Nasr Farabi in modern music teaching are revealed.

Keywords: music, Samanid era, barbat, dust, oud, song, Abu Abdullah Rudaki, Abu Ali ibn Sina, Abu Nasr Farabi

Kirish. IX-X asrlarda O‘rta Osiyoning tarixiy-madaniy muammolariga bag‘ishlangan ilmiy ishlar mazmunida ajdodlarimiz mulklarining madaniy-ijtimoiy saviyasi bilan bog‘liq degan juda ishonchli va isbotlangan xulosa bor. Olimlarning fikricha, arab xalifaligi hududida IX-X -asrlarda mintaqadagi barcha xalqlar, jumladan, tojik va o‘zbek xalqining ajdodlari madaniy va ijodiy an‘analarning o‘ziga xos xilma-xil tahlili vujudga kelgan. Bu buyuk madaniy hodisa keyinchalik turli ilmiy risolalarda “arab-islom” madaniyati, ba’zan “musulmon” madaniyati deb ham yuritilgan.

Darhaqiqat, yuzlab aniq tarixiy manbalar asosida bugungi kunda aytishimiz mumkinki, aynan somoniylar hukmronligi davrida adabiyot, fan, ta’lim, me’morchilik san’ati, naqqoshlik, o‘ymakorlik, shuningdek, musiqa san’ati tarixiy jihatdan yangi va o‘ta g‘ayrioddiy shakllana boshlagan.

Asosiy qism. Somoniylar davri musiqasi tarixiga doir ko‘plab ilmiy materiallar va manbalar mavjud bo‘lib, ularning qisqacha mazmuni bilan tarixchi olim S.Abdulloyevning “Somoniylar madaniyatida san’at va musiqa tiklanishi” (“Эҳёи хунар ва мусиқӣ”-и “Фарҳанги Сомониён”) asaridan tanishish mumkin. . Bu

yoʻnalishda musiqa fani nuqtayi nazaridan tadqiqot sanʼatshunos A.Nizomiyning “Tojik musiqasi tarixi” (“Таърихи муסיқии тоҷик”) asarida batafsil tahlil qilingan. A.Nizomiyning taʼkidlashicha “Donishmand xalqdan eng yangi ijod namunalari – sheʼrlar, qoʻshiqlar, kuylar, yangi ohanglar yangradi. Shu davrdan boshlab xalq musiqa sanʼatining shakllanishning boy jarayonini ishonch bilan kuzatishimiz mumkin” [3, 101].

Somoniylar davrida musiqa madaniyatining rivojlanishiga koʻplab omillar taʼsir koʻrsatdi. Somoniylar davrida musiqa ilmi boshqa fanlar qatori Samarqand, Buxoro, Marv va Nishopur madrasalarida ham maxsus tarzda oʻqitilib, sheʼriyat bilan uzviy bogʻliq boʻlgan. Yunon musiqasi faniga oid asarlarni tarjima qilishda Somoniylar davri musiqashunoslari (ayniqsa, Ibn Sino va Abu Nasr Forobiy) shugʻullanishi ularga nazariyaning rivojlanishi uchun qulay zamin yaratish imkonini berdi.

Mazkur davrda Abu Abdulloh Rudakiy, Abu Hafs Sugʻdiy, Abulabbos Saraxsiy, Muhammad Saraxsiy, Shoir Barbatiy, Abu Ali ibn Sino, Abdulloh Kotib Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Marvon Saraxsiy, Hasan ibn Muso, Amr ibn Bano, Ahmad ibn Muhammad Rabehiy, Ubaydulloh ibn Abdulloh ibn Tohir, Abulfaraj Isfahoniy va boshqa mutafakkirlari musiqa ilmining shakllanishi va rivojlanishida, uning amaliyotida beqiyos hissa qoʻshganlar [15].

Somoniylar davrida qayta tiklangan birinchi madaniy anʼalardan biri eng yaxshi shoir va sozandalarning saroyga jalb qilishlari boʻlgan. Poytaxt Buxoro shahriga mamlakatning turli hududlaridan eng yaxshi sanʼat va madaniyat vakillari taklif qilinib, ular boshqa ustalar davrasida ijod qilishda, birga chiqishda davom etishgan. Somoniylar madaniyatida boshqa davrlardan farqli ravishda saroyga jalb qilingan. Bu haqda mashhur sovet tadqiqotchisi E.E.Bertels ishonchli tarixiy manbalarga asoslanib, Somoniylar davrida saroy sanʼatkorlari orasida koʻplab ayol xonanda va musiqachilar ham boʻlgan [4,104].

Somoniylar davri musiqa maktabida dastlab qadimiy dostonchilik uslubi, yaʼni keyinchalik maqom nomini olgan bir qator dastgohlar ijrosi qayta tiklandi. Somoniylar davrida dostonchilik ijodi va amaliyoti markazida “mutaqarib”ning mashhur sheʼriy vazni turgan va shuni aytish kerakki, bu anʼana avval arab sheʼriyatida deyarli qoʻllanilmagan. Yaʼni, mutaqarib vazn (keyinchalik butun Oʻnikkimaqom va Shashmaqom Soqinoma vazni) sheʼr va musiqaning eng mashhur turlaridan biriga aylangan [3, 106].

Somoniylar davri sheʼriyati va musiqasining yirik namoyandalaridan biri Abu Abdulloh Rudakiy boʻlib, oʻzining sheʼrlarini yoqimli ovoz va yoqimli musiqiy ohang bilan ham shoir, ham xonanda rolini ijro etgan holda tinglovchilarga yetkazgan. Rudakiy bolaligidan qoʻshiq va musiqaga juda qiziqqan. U yoqimli va jozibali ovoza ega boʻlib, ilohiy isteʼdodi bilan odamlarni lol qoldirgan. Rivoyatlarga koʻra, Baxtiyor ismli mohir sozandalardan biri uning yoqimli ovozi va mahoratidan juda mamnun boʻlib, oʻzining chang musiqa asbobini Rudakiyga bagʻishlaydi. Shoirning oʻzi va uning zamondoshlari Rudakiyning amir yigʻinlarida chang chalish va qoʻshiq aytish mahorati haqida maʼlumot bergan [6]. Shoir tomonidan aytilgan quyidagi sheʼr bu soʻzlarni isbotlaydi:

Рӯдакӣ чанг бигрифту навохт,

Бода андоз, к-ӯ суруд андохт! [5, 31].

Muhammad Avfi Buxoroiy rivoyat qilishicha Rudakiy bolaligidan xudo bergan qobiliyatiga ega boʻlgan bilimdon va qudratli shoir boʻlib, sakkiz yoshidan zamonning barcha bilimlarini egallagan: “...Ammo u shu qadar aqlli va tez tushunar ediki, sakkiz yoshida Qurʼonni toʻliq yod oldi va uni oʻqishni oʻrgandi va sheʼr oʻqiy boshladi va aniq maʼno oʻqiy boshladi, chunki odamlar uni qabul qilib, qiziqishi ortib, Alloh taolo unga yoqimli ovoz berdi va uning yoqimli ovozi tufayli u mutriblikka tushib, bu sanʼatda mohir Abulʼabak Baxtiyordan saboq oldi va yaqin atrofga mashhur boʻldi. Xuroson amiri boʻlgan amir Nasr ibn Ahmad Somoniy unga ehtirom koʻrsatdi va shoirning ishi yurishib, mol-dunyosi va neʼmati eng yuqori darajaga yetdi, aytishlaricha, uning qoʻl ostida ikki yuz xizmatkor, toʻrt yuz tuya boʻlgan va undan keyin hech bir shoirga bu qismat boʻlmagan” [12, 245-246].

Aytish joizki, XV asr shoiri Abdurahmoni Jomiy ham “Bahoriston”ining yettinchi bobida Avfiyning bu maʼlumotlarini biroz oʻzgartirish bilan eslatib oʻtgan va shunday yozgan: “Rudakiy rahmatullohi alayh Movarunnahrdan boʻlib, onasidan nobino tugʻilgan. Ammo u shunchalik ziyrak va xushzehn ediki, sakkiz yoshida Qurʼonni toʻliq yod oldi, qiroatni oʻrgandi, sheʼr oʻqiy boshladi va yaxshi ovozi tufayli mutribga tushib, ud musiqa asbobini chalishni oʻrgandi va bu ishda mohir boʻldi va uni Nasr ibn Ahmadiy Somoniy tarbiyaladi. Aytishlaricha, uning ikki yuz quli boʻlgan va toʻrt yuz tuya yuki ostida boʻlgan va undan keyin hech bir shoirda bunday daraja boʻlmagan” [1, 95-96].

Sadriddin Ayniy ham Rudakiyning musiqaga doir qiziqishi haqida shunday yozadi: “Uning bolaligi va oʻsmirligi Qurʼon tilovati, musiqa chalishga bagʻishlangan. Uning bu ikki sanʼati (yaʼni sheʼriyat va musiqa) bir-biriga bogʻliq boʻlib, xalq shoirlari kabi qoʻliga cholgʻu asbobini olib, sheʼr aytgan va kuylagan” [2, 14].

Rus sharqshunosi A.A. Semyonov Rudakiyning bolalik va yoshlik yillari haqida ham qiziqarli fikrlarni aytib, avvalgi tadqiqotchilar maʼlumotlarini takrorlaydi: “...U, (yaʼni Rudakiy) kuchli xotira va yuqori

she'riy-musiqiy qobiliyatga ega bo'lgan, hatto bolaligidayoq Qur'anni yoddan o'qib, atrofida qilarni hayratda qoldirgan” [21, 37].

Nizomiy Aruzii Samarqandiy Rudakiyning yuksak musiqiy mahoratiga ekanligini ta'kidlab o'tgan [19]. Nizomiy Aruzii Samarqandiy qissasining mazmuni shundayki, Buxoro amiri yoz faslida o'zining ko'plab ulug' zotlari bilan dam olish uchun Buxoro shaharlaridan biriga sayohat qilib yurgan. Navbat Hirot shahriga yetib, bu safarda Rudakiy amirga hamrohlik qilgan. Amirga Hirotning go'zal maskani juda yoqqanligi sababli u bu yerda uzoq vaqt qolib, aysh-ishrat bilan shug'ullangan. Ma'lumki, rikob ahli – qo'shin boshliqlari va saltanat zodagonlari o'z oilasini sog'inib qo'rganlarida, Rudakiydan najot izlab, amirni Buxoroga qaytishga ko'ndirishni iltimos qilganlar. Said Nafisiy bu borada shunday iqtibos keltiradi: “Ular shoirga: “agar amirni Buxoroga qaytishiga ko'ndirsang, xizmat haqqi qilib sizga besh ming dinor beramiz, zero qalbimiz bolalarimizga, qalbimiz Buxoroga intiladi” deb aytganlar” [14]. Hikoyaning davomi shundan iboratki, Rudakiy yaqinlarining iltimosiga javoban shoh majlislaridan birida qo'lga chang olib, “Ushshoq” pardasida “Бӯи чӯи мӯлиён” (The Wind is Blowing from Muliyan) qasidasini kuylagan va qo'shiq tugashi bilan amir o'zi va Buxoro zaminining mohirona tarannum etilishini eshitib hayajonlanadi va darhol Buxoroga qaytishni buyuradi. Keyingi asrlar risolalarida musiqa olimlari musiqa jismlarining har biriga o'ziga xos sifat ko'rsatganliklari, shu bilan birga Ushshoq maqomiga “Vatan ishtiyoqini uyg'otuvchi” deb qaraganliklarini ko'ramiz. Demak, Rudakiy musiqa ilmining bu sir-asrorlaridan avval ham yaxshi xabardor bo'lganligini va o'z maqsadiga erishish uchun (amirni o'z vataniga qaytarish) yuksak san'atning har uch unsuridan – so'zdan (Buxoro vasfini tasvirlash), yaxshi ovoz va mos ohangdan foydalanganligini isbotlashimiz mumkin. Bu hikoya somoniylar davridagi musiqa san'ati va ilmi darajasi haqida yaxshi tasavvurga ega bo'lish uchun muhim manba hisoblanadi. Ya'ni, aniqrog'i, kuyning “inflioliya” turidan (“harakat uyg'otish” maqsadidagi musiqa) qo'llanishi, shuningdek, uni “Ushshoq”da ishlov berish Rudakiyga bitta qo'shiqni ijro etish orqali amirni qattiq bezovta qilib, uni darhol Buxoroga qaytishga majbur qilish imkonini bergan.

Asliddin Nizomov “Shashmaqom tarixi va nazariyasi” asarida Rudakiyning musiqiy iste'dodi, xususan, maqom bobida, musiqaga oid ba'zi Rudakiyning she'rlarini tahlil qilib, ularning mazmunidan shoir nafaqat musiqa san'atini yaxshi bilganligi, balki musiqa ilmining tarixiy an'analari va eng qadimiy xususiyatlaridan xabardor bo'lganligini ta'kidlaydi. Rudakiyning qasida va g'azallarida qadimiy kuy nomlari, kasbiy musiqa atamaları ko'p uchraydi:

Бад – он замона надидӣ, ки дар ҷаҳон рафтӣ,

Сурудгӯён, гӯё ҳазордастон буд

Барбати Исову паҳнҳои Фуодӣ,

Чанги Мудакниру нойи Чобуки Ҳобон

Он малики Нимрӯзу хусрави пирӯз,

Давлати ӯ юзу душман оҳуи нолон

Малико, ҷашни Меҳргон омад,

Ҷашни шоҳону хусравон омад!

Соқӣ гузину бодаву май хӯр ба бонги зер,

К – аз кишт сор ноладу аз боғ андалиб

-Вақти шабгир бонги нолаи зер.

Дӯсто, он хурӯши барбати ту,

Хуштар ояд ба гӯшам аз такбир

Рӯдакӣ чанг бигрифту навохт,

Бода андоз, к - ӯ суруд андохт

Musiqiy atamalar ro'yxatiga e'tibor bering: surud (qo'shiq), doston (mingdoston), Barbat (Barbati Iso), lahn, chang, noy (nay), Nimro'zi (Borbad kuylaridan), nola (nolon), Mehrgon, Xusravoniy, Bong, Zer (keyin – Zerafkand o'n ikki maqomda), Nolai zer, chalish (ya'ni cholg'uni chalish), surud andoxtan (kuylash, ijro). Aytish mumkinki, qadimgi musiqa tarixini bu yerda keltirilgan bir necha satrlarda o'qish mumkin [18, 175-178].

Ma'lumki, Rudakiy davrida romishgarlarning asosiy asboblari rud hisoblangan, u asosan shakli va simlarini sozlash uslubi jihatidan barbat asbobi bilan bir xil bo'lgan, ammo Rudakiy bu asbobning qadimiy nomidan ham xabardor bo'lgan. Ajablanarlisi shundaki, biroz keyinroq Ibn Sino ham o'z musiqa risolasida barbatni o'z davrining eng mashhur musiqa asbobi sifatida ta'kidlagan.

Taxminlarga ko'ra, “Modari may” (“May onasi”) qasidasida nomlari tilga olingan Mudaknir va Chobuk o'sha davrning mohir sozandalaridan bo'lib, obro'-e'tibori juda baland bo'lganligi bois Rudakiy ularni alohida mehr bilan eslagan. Nola qiluvchi kiyik obrazi - “nola kardan” sof musiqiy atamasi (keyinchalik Shashmaqomda – alohida uslub va bo'limlar tarkibi) yordamida yaratilgan. Boshqa o'rinda

Rudakiy “bongi nolai zer” (“pastki nolaning chaqiruvi”)ni ishlatadi va bu yerda ham “nola” musiqiy ohang ma’nosini bildiradi. “Soqi guzinu bodavu may...” misrasida, albatta, irfoniy ma’nolar mavjud. Soqiyu may tasavvuf bazmining timsoli, “Bongi zer” kuyi esa “Dovozdahmaqom” (O’n ikki maqom) yo’nalishlarining biridir.

Abu Abdulloh Rudakiyning she’rlarida “nag’mai kuan”, “lahnaki g’arib”, “bongi zer” yo “bongi nolai zer”, “chang bargiriftanu navoxtan va surud andoxtan”, “ro’d zadani mutrib”, “ovozi xub”, “surudgo’yon hazordaston budan”, “xuro’shi barbat”, “latifdastii changgavozon”, “bo nayu bo ro’d”, “ba yak dast chang pesh omadan”, “ba savti navo”, “barbati Isovuh lahnhoi Fuodā”, “changi Mudakniru noyi Chobuki Hobon”, “samo’”, “solu mahu go’sh ba ro’du surud doshtan”, “ridakoni mutrib”, “ba sarv shohro’d barovardani foxta”, “ba tanbo’r zaxma furu hishtani zandvof”, “bongi ro’d shunidan”, “xunyogari nag’z”, “ba chang chang giriftan”, “ba shast changro navoxtan” qo’llanilishi uning kasbiy musiqa ilmidan xabardorligidan dalolat beradi.

1-rasm. Ud yoki Borbat - musiqa asbobi

ustasi hisoblanadi.

Qo’shiq o’ziga xos xususiyatga ega bo’lganidek, cholg’u asboblari, sozandalik va qo’shiqchilik bilan uzviy bog’liqdir. Quyidagi baytda shoir qo’shiqni eshitish va tinglash yoqimli, faryod va yig’i esa aksincha ekanligini qalamga olgan:

Гуши ту солу маҳ ба рӯду суруд,
Нашнавӣ неваи хурӯшонро.

Qo’shiq tinglash insonga ko’tarinki kayfiyat bag’ishlaydi, shoir o’z manziliga shunday duolar qiladiki, u doimo qo’shiq va musiqa tinglasin, nola, yig’i eshitmasin. Qo’shiq aytish va cholg’u chalishning ham o’ziga xos san’ati bor, dilkash va yoqimli ovoz hamma odamlarga doimo yoqadi, lekin buning aksi, ya’ni yoqimsiz ovoz va noto’g’ri chalish hech kimga yoqmaydi. Xuddi shu mazmuni shoirning quyidagi misrasidan ham topish mumkin:

Ҳеч роҳат менабинам дар суруду рӯди ту,
Ҷуз, ки аз фарёду захма-т халқро қотура хост.

Rudakiy kimnidir qoralab, qo’shiq kuylashingdan, chalishningdan rohat ololmayman, bunday yoqimsiz ovoznining noqulayligidan odamlar o’zini noqulay his qiladi, boshi og’rib ketishi mumkin, deb ta’kidlaydi.

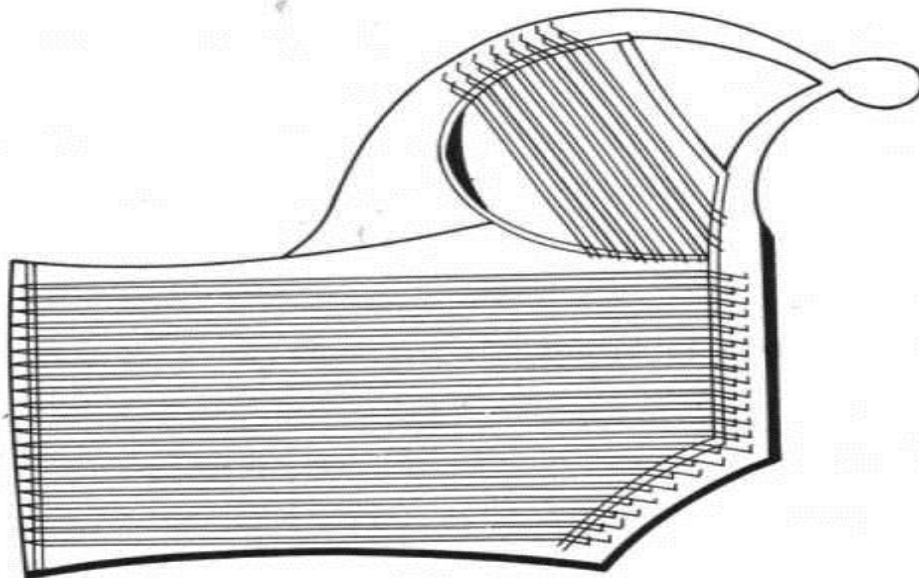
Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, ustoz Rudakiy o’z ajdodlarining musiqa va she’riyat sirlarini juda yaxshi bilgan. Garchi she’r va musiqadan foydalanish Rudakiygacha bo’lgan bo’lsa-da, Rudakiy o’z davrining iste’dodli sozandasi, xonandasi va atoqli shoiri sifatida musiqa va she’riyat jamlanmasiga bugungi kungacha o’z mohiyatini yo’qotmagan o’zgarishlar kiritganini ta’kidlash joiz.

Musiqa ilmi rivojining asosiy omillaridan biri somoniy podshohlarning fan va maorifga bo’lgan katta qiziqishi hisoblanadi. Buxorodagi somoiylarning eng yirik kutubxonasida Sharq va G’arb olimlarining Bag’doddagi tarjimonlar maktabida (7—10-asrlar) arab tiliga tarjima qilingan asarlari jamlangan. Aristotel, Evklid, Ptolemey, Nikomax, Aristoksen, Pifagor va boshqa yunon mutafakkirlarining falsafa, tibbiyot, tarix va matematikaga bag’ishlangan asarlari Buxoro ilm ahlining tavajjuhini tortdi. Bu buyuk madaniy voqea alohida tarixiy ahamiyatga ega bo’lib, keyinchalik Buxoroda mumtoz ilm-fan rivojining asosiy omiliga aylandi.

Abu Nasr Forobiy va Ibn Sinoning ilmiy risolalari mazmunidan ko’rinib turibdiki, ular dastlab Arastu ijodi bilan to’liq tanishib, o’z asarlarida uning g’oyalari, e’tiqodlari to’plamidan foydalanganlar. Bu holat ham musiqa ilmiga tegishli, chunki avval Abu Nasr Forobiy, keyin esa Abu Ali Ibn Sino Arastuga ergashib, musiqa ilmi bo’yicha mukammal asarlar yaratdilar. Keyinchalik, atigi ikki asrdan keyin Andalusiya, Kordova maktablarida Al-Forobiy va Ibn Sinoning musiqa ilmiga bag’ishlangan asarlari o’quv qo’llanma

sifatida foydalanilgan. Buyuk ajdodlarimizning musiqashunoslik ta’limotlari darhol Andalusiyaning Yevropaning boshqa markazlariga – Fransiya va Germaniyaga ko’chgan.

Natijada XI asrning birinchi yarmida mashhur G’arb musiqa nazariyotchilaridan biri Gvido Aretinskiy olti zinali musiqa shkalasini (geksaxord) ixtiro qildi, uning zinalari nomlari arabchadan (aniqrog’i, Forobiy va Ibn Sino asarlaridan) iqtibos qilingan. Shuni ta’kidlash kerakki, bu atamalar Evropa musiqashunosligi tarkibida bugungi kungacha saqlanib qolgan va arabcha nomlar: "Mim, Fa, Sad, Lam, Sin, Dal, Ra" (arabcha harflarning nomlari) Yevropa musiqiy zinalarini nomlashda "Mi, Fa, Sol, Lya, Si, Do, Re" shaklida qo’llaniladi va bugungi kunda butun dunyo musiqa nazariyasida yetti zinaali notalar xuddi shunday talaffuz qilinadi.

2-rasm. Forobiyning “Kitob-al-musiqi-al-kabir” asaridagi Shohrud musiqa asbobi surati

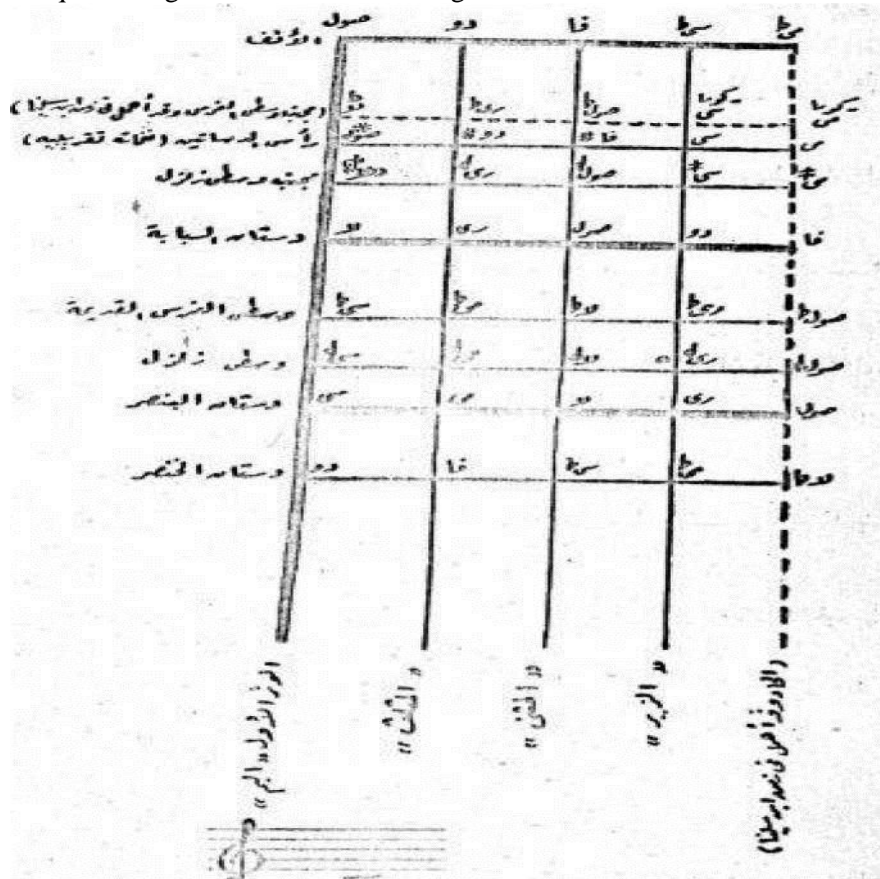
Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, bu buyuk Buxoro olimlari riyoziyot (matematika) faniga yunonlar an’anasi bo’yicha musiqani kiritib, savt ilmi (kompozitsiya ilmi) va «iqo’» (ritm) fanining barcha masalalarini tushuntirish va tahlil qilishda matematik ko’rsatkichlar va formulalardan foydalanganlar.

Ibn Sino va Forobiyning bir qator asarlarida yunonlarning musiqashunoslik uslubiga rioya qilish bilan bir qatorda tovush va ohang, vazn va maqom nazariyasi tahlil qilinadi. Bu asarlarda musiqa san’atiga alohida e’tibor berilgani o’sha davr nazariyasi, mahalliy musiqiy aranjirovkalari va musiqiy amaliyotida yaqqol ko’zga tashlanadi. Forobiy va Ibn Sino musiqashunoslik asarlarida Buxoro qit’asi musiqa san’atining janrlari, cholg’u asboblari va boshqa xususiyatlari aks ettirilgan. Bu risolalarning ma’lumotlarini juda ishonchli deb hisoblash mumkin, chunki ular mualliflarining tarjimai holidan Forobiy ham, Ibn Sino ham musiqa ilmi va amaliyotidan yaxshi xabardor bo’lganliklari, tarixiy ma’lumotlarga ko’ra, ular hatto g’izjak, ud va nay musiqa asboblari mahorat bilan chalishgan.

Abu Ali Ibn Sino musiqa ilmini yoshligidanoq puxta egallagan, uning tarjimai holidan yozilishicha, yoshligida riyoziyot, ya’ni matematika va uning tarkibidagi fanlarni puxta o’zlashtirgan. Ma’lumki, musiqa ilmi ham matematikaning tarkibiy qismi bo’lgan. Ibn Sino buyuk matematik va musiqashunoslar Aflotun va Evklitlarning asarlari bilan tanish bo’lgan. U musiqaga oid bir qancha asarlarni yozgan bo’lib, shulardan biri eng katta va to’liq ilmiy qomusiy asari bo’lmish “Shifo kitobi”ning musiqaga bag’ishlangan “Musiqi ilmi to’plami” qismi alohida e’tirofga sazovor [11]. U Ibn Sinoning musiqaga oid asarlari orasida har tomonlama to’liq sanaladi. “Shifo” - ilmiy ensiklopedik asarining yuzdan ortiq qo’lyozma nusxalari mavjud bo’lib, ular dunyoning turli muzeylarida va kutubxonalarida bebaho asar sifatida saqlanmoqda.

Ma’lumki, Ibn Sino zamonida maqom iborasi hali keng joriy qilinmasdan, mumtoz musiqa namunalari ya’ni hozirgi davrdagi maqomlar “Roh”, “Navo”, “Parda” nomlari bilan yuritilgan. Bu davrda Buxoroda va keyinchalik Ibn Sino yashab ijod etgan Urganch, Ray, Hamadon kabi markaziy shaharlarda bastakorlar, ustoz xonanda va sozandalar ijodining barq urishi musiqa tafakkurining yuksak namunalari bilan bo’lgan maqomlarning joriy qilinishi musiqa ilmiga katta ehtiyoj tug’dirdi [13]. Ibn Sinoning asarlari esa bu borada bebaho ahamiyat kasb etadi. Musiqi ilmiga oid masalalar Ibn Sinoning ko’plab asarlarida o’z ifodasini topadi, Afsuski, ularning hammasi ham bizgacha etib kelmagan. Masalan Ibn Usayba tilga olgan “Madhal sina’ati al musiqi” ya’ni “Musiqi san’atiga kirish”, Ibn Sinoning o’zi “Shifo” kitobida qayd qilgan “Kitabal al lavohiq” ya’ni “Qo’shimchalar kitobi” kabi musiqaga oid asarlari hanuzgacha fanga ma’lum emas. Faqat

nomlarigina mavjud xolos. Ibn Sinoning musiqa merosi asosiy yirik qomusiy asarlari orqali bizgacha etib kelgan. “Shifo” kitobining “Javomi ilm al musiqa” ya’ni “Musiqqa ilmi to’plami” deb nomlanuvchi bo’lagi, “Najot” kitobining “Muhtasar ilm al musiqa” ya’ni “Musiqqa ilmi haqida qisqacha ma’lumot”, “Donishnoma”ning musiqaga oid qismlari Ibn Sinoning musiqaga oid eng yirik asarlari hisoblanadi. Bundan tashqari olimning boshqa fanlarga bag’ishlangan “Tib qonunlari” va “Ishq risolasi” kitoblarida ham musiqaga taalluqli ma’lumotlar berilgan. Ibn Sinoning musiqaga oid qarashlari “Javomi ilm al musiqa” kitobida to’laroq aks ettirilgan. “Muhtasar ilm al musiqa” va “Donishnoma”ning musiqa qismlari esa o’sha davr musiqa san’atiga oid ma’lumotlar berilgan.

3-rasm. Ibn Sinoning “Kitob-ush-shifo”sidan ud dastasida musiqiy pardalar taqsimoti sxemasi

Shu o’rinda Abu Ali ibn Sinoning musiqaga oid asarlari ichida yirik, mukammali va asosiysi “Musiqqa ilmi to’plami” haqida to’xtalib o’tamiz. Yuqorida aytib o’tganimizdek u “Shifo” asari tarkibiga kiritilgan. To’plam 6 ta maqoladan iborat bo’lib, 19 faslni tashkil etadi. Kitobning tartiblanishi quyidagicha:

1. Muqaddima va to’rt fasldan iborat bo’lgan birinchi maqola 4 fasldan iborat. Birinchi faslda olim musiqaga ta’rif bergan hamda ovozning hosil bo’lishi, past, balandligining sabablarini keltirgan. Ikkinchi faslda esa bo’dlarning yoqimlilik va yoqimsizlik darajalarini aniqlashni keltirib o’tgan. Uchinchi faslda birinchi daraja moslashuvidagi bo’dlar va to’rtinchi faslda ikkinchi daraja moslashuvidagi bo’dlar haqida ma’lumotlar berilgan.

2. Ikkinchi maqola 2 fasldan iborat bo’lib, birinchi faslda bo’dlarni qo’shish va ayirish haqida, ikkinchi faslda esa ularni ko’paytirish va bo’lish haqida gapirilgan.

3. Uchinchi maqola ham xuddi birinchi maqola kabi 4 fasldan tashkil topgan, ammo bu maqola jinslarga bag’ishlanadi. Xususan, birinchi faslda jins va uning turlarga bo’linishi, ikkinchi faslda jinslar soni, uchinchi faslda kuchli jinslar, to’rtinchi faslda kuchsiz jinslar haqida qimmatli ma’lumotlar keltirilgan.

4. To’rtinchi maqola ikki fasldan iborat bo’lib, birida jam, ikkinchisida ko’chish haqidagi fikrlar bor.

5. Beshinchi maqola eng yirigi bo’lib, u 5 ta fasldan iborat. Birinchi faslda iyqo’dagi nag’malar haqida so’z boradi. Ikkinchi faslda iyqo’ni til bilan ifoda etish haqida, uchinchi faslda qo’shilgan va ajratilgan iyqo’ turlarining soni haqida, to’rtinchi faslda to’rttalik, beshtalik va oltitalik iyqo’lar haqida, beshinchi faslda esa she’riyat va uning vaznlari haqida so’z boradi.

6. Oltinchi maqola musiqa bastalash, musiqa asboblari va ularning xususiyatlari haqida bo‘lib, u 2 ta fasldan iborat. Birinchi faslda musiqa bastalash haqida gapirilsa, ikkinchi faslda musiqa asboblari ta’rifi keltiriladi [20].

Mana shu ma’lumotlarning o‘ziyiq “Musiqqa ilmi to‘plami” asarining musiqashunoslikka oid barcha masalalarni o‘z ichiga olganini anglatadi. Unda Ibn Sino ovoz, musiqiy ovoz, ya’ni nag‘maning hosil bo‘lishidan, to musiqiy asarning yaratilishigacha, sibizg‘adan tortib, ud musiqa asbobigacha, “musiqqa” so‘zi ta’rifidan, to musiqaning nafsga ta’sirigacha bo‘lgan masalalar haqida bahs qiladi. Ibn Sino musiqa cholg‘ularini ham chuqur o‘rgangan. E’tirofqa loyiq jihati shuki, olim inson ovozi eng mukammal cholg‘u sifatida keltirgan. Boshqa cholg‘ularni esa inson ovozi qiyoslagan holda o‘rgangan. Mana shu o‘rganganlari va izlanishlari natijasida alloma g‘ijjak cholg‘usini odam ovozi eng yaqin bo‘lgan tabiiy va ajabtovur cholg‘u sifatida keltirgan [13]. Bundan tashqari rubob, surnay, nay, ud, tanbur va qonun cholg‘ulari haqida ma’lumotlar berib, ularning ijrochilik xususiyatlari, o‘zaro qo‘shilishiga aloqador ko‘pgina mavzularga to‘xtalgan.

Ibn Sino musiqaning go‘zalligi va ichki xususiyatini ko‘p jihatdan mutanosib vaznga bog‘laydi. Shunga binoan vazni musiqaning muhim omili sifatida keltiradi. Olim o‘z davrida mashhur bo‘lgan sakkizta musiqiy usullarni: hazaj, hafifi hazaj, saqili avval, hafifi saqili avval, ramal, hafifi ramal, saqili soniy, hafifi saqili soniylarni sanab o‘tgan.

She’riyat masalalari ham Ibn Sinoning nazaridan chetda qolmagan, ya’ni musiqa va she’riyat masalalariga jiddiy e’tibor bergan. She’riyat va musiqa orasida eng katta ko‘prik vazn ekanligini qayd qilgan [17]. Ibn Sino, she’riyat va musiqaning vazni, ular mazmunining chambarchas bog‘lanishi, musiqa mukammalligining eng muhim shartlaridan biri sifatida keltirgan.

Abu Ali Ibn Sinoning musiqaga oid bir qancha asarlari bir nechta tillarga tarjima qilingan bo‘lib, ulardan butun dunyo olimlari bugungi kunda ham unumli foydalanib kelmoqdalar. Masalan, ilmiy manbalarda keltirilishicha, “Shifo” kitobining to‘liq, xususan, musiqaga bag‘ishlangan bobining ham saqlangan nusxalari bor, ammo ular juda kam, ya’ni yigirmaga yaqin. Jumladan, Oksford nusxasi № 109; Oksforddagi Bodlin kutubxonasi nusxasi № 250; London kutubxonasining Hind bo‘limi nusxasi № 4752; Qohiradagi «Daru-l-kutub» kutubxonasi nusxasi № 475; Gollandiyadagi Lend universiteti nusxasi № 14505 (cod/oz/84) va boshqalar. Ushbu asar frantsuz tiliga erkin tarjima qilingan [10], ba’zi qismlari esa o‘zbek, rus, ingliz va boshqa tillarga o‘girilgan. Asarning tanqidiy matni Zakariyo Yusuf tomonidan tayyorlanib, ilmiy sharh va izohlar hamda Ahmad Fu’vad Ihvoniy va Mahmud Ahmad Hafniy tahriri, kirish so‘zi bilan 1956 yil Qohirada nashr etildi. Bu nashr Ibn Sino musiqiy merosini o‘rganishda ahamiyatlidir.

Bundan tashqari “Najot kitobi” ilmiy qomusiy asarining musiqaga bag‘ishlangan “Musiqqa ilmida qisqartma” nomli qismining ham tarjima nusxalari mavjud. Uning nemis tilidagi nusxasining Haydarobodda nashr ettirilgani haqida ma’lumotlar bor. Isfahon amiri Alouddavla sharafiga yozilgan uchinchi ilmiy qomusiy asari “Donishnoma”da ham musiqaga alohida to‘xtalib o‘tilgan bo‘lib, bu qism “Musiqqa haqida” deb nomlanadi. Bu qism aslida “Najot”ning musiqaga oid qismi bo‘lib, Abu Ubayd Juzjoni tomonidan fors tiliga tarjima qilinib, “Donishnomaga” kiritilgan, degan taxmin bor. “Donishnoma”ning musiqaga bag‘ishlangan qismi matni 1935 yil Haydarobodda, 1931 yil nemischa tarjimasi bilan Berlinda, 1958 yil frantsuzcha tarjimasi Parijda hamda 1967 yil frantsuz tilidan rus tiliga tarjimasi Dushanbeda chop etildi.

Xulosa. Yuqoridagi kuzatishlardan ko‘rinib turibdiki, Somoniylar davri musiqa san’ati tarixidagi eng sermahsul davrlardan biri bo‘lib, qadimiy milliy an’analarining tiklanishi va taraqqiy etishi davri hamda madaniyat, estetika, negizlarining yaratilish bosqichi hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Абдуррахмони Қомӣ. Баҳористон / Қомӣ. - Бо муқаддима ва тасҳеҳи А. Афсаҳзод – Душанбе: Адиб, 1972. – 139 с.
2. Айни, Садриддин. Устод Рӯдакӣ / С. Айни.– Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1940. – 158 с.
3. Аслиддин Низомӣ. Таърихи мусиқии тоҷик.–Душанбе:Адабиёти бачагона.–2014.–101 с.
4. Бертельс Е. Теория музыки в современной Персии //Музыкальная этнография. – 1926. – С. 104.
5. Девони Рӯдакӣ / Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 с.
6. Донишномаи Рӯдакӣ. Иборат аз 3 ҷилд, ҷилдҳои 1-2 / Зери назари М. Муллоаҳмад. – Душанбе: ҚММ Ксерокс Ланд, 2008. – 408 с.

7. Жураев Б. Т., Абдурахмонова Д. У. Эстетическое развитие школьников средствами узбекского музыкального фольклора //Вестник Чувашского государственного института культуры и искусств. – 2019. – №. 14. – С. 77.
8. Жураев Б. Т. Развитие науки и литературы в государстве Саманидов //Вестник Чувашского государственного института культуры и искусств. – 2017. – №. 12. – С. 4-6.
9. Жураев Б. Т. Духовно-просветительская политика государства Саманидов //Экономика и социум. – 2022. – №. 6-1 (97). – С. 553-556.
10. Erlanger R.d’ La musique arabe. I,II,III Paris.: Librairie Orientalist Pauln Yeuthner. 1935
11. Ирисов А. Абу Али ибн Сино. –Т.: Фан, 1980.
12. 1903: ليدان بخاراىى، محمد عُفى. لباب الباب. با تصحيح ا. برآن ميرزا محمد خان قسنبىى. جلد: 3
13. Матёкубов О. Оғзаки анъанадаги профессионал музика асосларига кириш. –Т.:Ўқитувчи, 1983.
14. Нафисӣ С. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. Д., 2008, с.391
15. Норбадалов С.С. Фарҳанги мусиқии болооби зарафшон дар асрҳои VI-XI // Номаи донишгоҳ №3(56) 2018
16. Khodjaev B., Juraev B., Amonov M. Forming the spirituality of students and youth through pilgrimage tourism //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 420. – С. 10017.
17. Ражабов И.Р. Мақомлар масаласига доир. –Т.: Ўздабийнашр, 1960.
18. Рӯдакӣ, А. Девон.- Олмотӣ, 2007.-256 с.
19. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзӣ Самарқандӣ; зери таҳрири Муҳаммад Қазвинӣ. – Техрон: Дебо, 1372 х.ш. – 160 с
20. Сафаров О. А. Ибн Синнинг мусиқа илмига бағишланган асарлари //Oriental Art and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 288-292.
21. Семенов А. А. Два великих поэта X века: Рудаки и Дакики. – 1939.